

ХАРКІВСЬКА ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОСТАТІ

(Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина XX ст.): моногр. / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Вид. Олександр Савчук, 2020. 484 с.)

Важливий чинник будь-якого суспільного поступу – наука. Вона не має кордонів і водночас обмежена просторовими рамками. Її творцем є окремі постаті й цілі наукові напрями з вагомими набутками, визнаними в ученому світі. Наука має своїх овіяних заслуженою славою предтеч, що не загубилися у вирі відкриттів, нововведень, гострих дискусій, у неї є незаперечні авторитети, на яких не впливає час з усіма його найвразливішими викликами. Ідеться про зачинателів якогось напрямку, відкривачів тієї або тієї теорії. Майже всім відомі закони про спадковість Г. Менделя, теорія відносності А. Ейнштейна, теорія видів Дарвіна, теорема Піфагора або закони класичної механіки І. Ньютона. Та науці притаманна не лише всепланетарність, а й географічна закоріненість. Не становить винятку в цьому еволюційному процесі й лінгвістика. В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, Е. Сепір, Б. Уорф – це шановані всім мовознавчим людом постаті. Українська наука про мову не мислиться без таких імен, як П. Беринда, М. Смотрицький чи О. Павловський. Достойними її представниками пізнішого періоду є І. Огієнко, О. Синявський, О. Курило. Донедавна нашу науку впевнено вели вперед М. Жовтобрюх, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, С. Бевзенко, а натеper їхню естафету перейняли К. Городенська, П. Гриценко, С. Єрмоленко, А. Загнітко. Цей список, зрозуміла річ, можна продовжувати й продовжувати з огляду на історію й сьогодення.

Кожен учений зосереджує свої дослідницькі зусилля довкола якоїсь проблеми, але одинаком себе не почуває, оскільки або солідаризується в поглядах на те чи те явище з кимось, виявляючи й свою позицію, або веде за собою послідовників. Доброю традицією з-поміж науковців стало об'єднання в гуртки, спілки, товариства або наукові школи. Останні, справедливо зауважує О. Ярошенко, «виникають там і тоді, коли у їхніх фундаторів сформувались наукові ідеї, що стають

значущими для науки й актуальними та привабливими для потенційних представників школи» (Ярошенко, 2020: 9).

Нині точиться багато розмов про лінгвістичні наукові школи. Бракує, проте, студій, які б різнобічно висвітлювали їхню теоретичну й практичну діяльність. Навіть в авторитетних енциклопедичних виданнях не знайти інформації про ці інституції. Отже, потреба в працях, які розкривали б історію створення, узагальнювали б досвід функціонування українських мовознавчих шкіл, очевидна, точніше, вона нагальна. Так склалося, що словесники набули й набувають передусім через вишівське освітнє середовище системні знання про Казанську, Московську, Петербурзьку лінгвістичні школи, про Празький лінгвістичний гурток. І це, звичайно, добре. Та, на жаль, вони володіють куди скупішою інформацією про Харківську, Київську, Одеську, Львівську мовознавчі школи. Свою печать на такий сприкрений факт наклав час. Ще три десятиліття тому не велено було згадувати яскравих представників цих шкіл Олексу Синявського, Юрія Шевельова чи Олену Курило. Сьогодні вирізнені й інші незаконно призабуті постаті, що входять до когорти репресованих лінгвістів. Вони повертаються в наукову царину, щоправда, не такими, як бажалося б, темпами. Не все з їхнього доробку оприявлено. На багато питань, які безпосередньо стосуються порушених проблем, відповідає своїм комплексним і новаторським дослідженням О. Черемська. Її об'єкт – сукупність науково-теоретичних, лінгводидактичних і лексикографічних праць представників Харківської філологічної школи XIX–XX ст. (далі ХФШ), а предмет – наукові ідеї, теоретичні концепції та погляди представників ХФШ означеного періоду в контексті еволюції, соціокультурної вмотивованості зміни методологічних і лінгводидактичних засад лінгвоукраїністики.

Почнемо розгляд монографії, як зазвичай це роблять, зі вступу.

Можна було б не говорити про цей фрагмент роботи, та деякі підстави зобов'язують удатися до такої розмови. Одна з них – глибоке вмотивування актуальності дослідження, заявленої через два аспекти: інтра- та екстралінгвальний (історико-культурний) і виокремлення в першому двох взаємозв'язаних планів: історіографічного та історико-мовного. Заслугує схвалення обґрунтування міждисциплінарного підходу до тлумачення понять “філологічна школа”, “історія української літературної мови”, що передбачає залучення

методологічних принципів наукознавства, історії, філософії, культурології, етнології.

Тепер конкретно про зміст рецензованої праці. Кожен із шістьох її розділів постає як системний, логічно завершений виклад, а в сукупності вони, доповнюючи один одного, утворюють концептуалізований науковий дискурс зі своїми пріоритетами, досягненими в повному обсязі, або порушеними, або й не розв'язаними до кінця питаннями.

Різномудування поняття “наукова школа” вимагало трактування його крізь призму критеріїв диференціації інституційних напрямів, концепцій. У цій інтерпретувальній шкалі вирізняє родо-видову залежність. Її можна представити так: наукознавство – напрям – школа (течія, гуртки ...). Належну увагу приділено терміну “наукознавство”, який ще й дотепер, попри свою тривалу еволюцію, не став загальноприйнятим, його зв'язку з природничими та соціогуманітарними науками. Проаналізувавши різні погляди на досліджувану проблему, що з'явилися в наукознавстві, авторка цілком логічно визначила основними рисами наукової школи колективну форму творчості, ідейний та моральний вплив визнаного вченого, новизну змісту й методів наукових досліджень, а характерними ознаками її – вагомість та суспільну поцінованість одержаних результатів, авторитет у певній галузі науки, оригінальність методики досліджень, спільні наукові погляди, високу кваліфікацію дослідників, згуртованих довкола провідного вченого (Черемська, 2020: 36). Не залишено поза увагою і такого важливого питання, як умови об'єднання вчених у наукову школу, а саме: лідер, учні, установа, власна ідеологія, видання й оприлюднення наукових досягнень (Черемська, 2020: 38). Вони винятково важливі для сучасних шкіл, місцем зосередження яких є науково-дослідницькі та академічні установи, а підсумком діяльності – оприлюднення результатів у монографіях, альманахах, часописах, тематичних збірниках, періодичних друкованих органах, збірках документів тощо.

У рецензованій праці переконливо доведено, що ХФШ, як і будь-яка наукова школа, функціонувала автономно й водночас зберігала зв'язок з іншими спорідненими з нею інституціями, переймала їхній досвід або передавала їм свої досягнення. Винятково важливим є врахування постановки цієї школи на основі творчого засвоєння національних наукових традицій, розкриття зв'язку Харківської слов'янознавчої

(психолінгвістичної, фонетичної, граматичної, стилістичної) школи з Київською історико-філологічною (фонетичною, стилістичною), Одеською фонетичною, Львівською нормувально-граматичною школами. Вельми сутнісним у зв'язку із цим є культивоване О. Черемською твердження В. Глуценка про те, що Харківська ФШ «хронологічно й концептуально передувала Московській, яка творчо використала» її досвід (Черемська, 2020: 50).

Окрему увагу приділено таким атрибутам наукової школи, як лідер, учень / послідовник. Незаперечним лідером Харківської ФШ по праву вважають Олександра Потебню. У роботі окреслена в загальних рисах мовознавча концепція цього науковця через візію його учнів та послідовників, причому з урахуванням географічного й часового критеріїв. Харківську ФШ вирізняє широта наукового спектра. Тому закономірно, що й іменують її по-різному: “естетико-психологічна”, “історико-філологічна”, “філологічна”, “лінгвістична”, “лінгвофілософська”, “О. Потебня і Харківська лінгвістична школа”. «Ці напрямки, – наголошує О. Черемська, – детерміновані загальними тенденціями розвитку філології у відповідні історичні періоди» (Черемська, 2020: 70).

До заслуг авторки слід віднести й те, що вона чітко виокремила етапи формування ХФШ, урахувавши еволюційні процеси, які переживало європейське мовознавство, та зміну напрямів наукових досліджень усередині самої школи. Вичленувано передпотєбнянський (етап синкретичних досліджень, етап порівняльно-історичних досліджень), потєбнянський (етап психолінгвістичних досліджень) і постпотєбнянський (етап стандартизації літературної мови) періоди, виписано стратегічну й тактичну запрограмованість кожного з них, вияскравлено їхню специфіку та досягнення, з'ясовано послідовність і наступність, що забезпечували тодішній і підтримують теперішній успіх школи.

Відомо, що нічого в цьому світі не постає на голому ґрунті. Не могла виникнути сама по собі ХФШ. Існує низка причин з'яви цієї інституції, що визначали її подальші еволюційні процеси. Проблема, про яку йдеться, знайшла своє системне представлення в розділі «Слов'янознавчі дослідження в Харківській філологічній школі XIX ст.». Коріння цих студій сягає “школи філософії” Й. Б. Шада й прямує до “Харківської трійці” (І. Срезневського, М. Костомарова,

А. Метлинського) та її послідовників. На думку авторки праці, важливістю позначене критичне переосмислення ідей німецького ідеалізму, але куди сутніснішими були версії І. Срезневського, А. Метлинського, М. Костомарова та ін. про походження української мови, її окремішності з-поміж слов'янських мов, про періодизацію “славно-російської” мови. Докладно схарактеризована в монографії лінгводидактична концепція І. Срезневського органічно вклинюється всім своїм змістом у сучасну парадигму про рідномовне навчання. Структурні підрозділи, присвячені проблемам нормалізації правопису й лексики (О. Павловський, М. Цертелєв, П. Білецький-Носенко, О. Афанасьєв-Чужбицький, П. Морачевський, В. Мова-Лиманський), можуть увійти без суттєвих корегувань до нового курсу «Історія української літературної мови», який, слід сподіватися, побачить світ найближчим часом. Кожну із щойно згаданих та інших постатей вирізнено на європейському, слов'янському й неодмінно українському наукознавчому тлі, причому з обов'язковим використанням життєписного фону. Погляди представників першого періоду ХФШ на самобутність, автономність української мови, її місце в сім'ї слов'янських мов не втратили своєї гостроти й тепер, навіть посилили її. Розроблені в той час лінгвістичні версії добре прислужилися науці в добу незалежності, коли ламалася традиційна імперсько-радянська версія про генезис української мови та її безпосередні й опосередковані зв'язки зі слов'янськими мовами й мовою праслов'янською. Винятковий акцент зроблено на впливі попередників, зокрема А. Метлинського, на лідера ХФШ О. Потебню, отже, і на всю її майбутню історію.

Осердям роботи можна вважати розділ «О. О. Потебня і Харківська філологічна школа». Лінгвістична концепція, яку розробив теоретик та ідеолог ХФШ, дістала назву потебніанство (потебніанство, потебніанство). Потебніанству випала непроста доля: від повного сприйняття ідей ученого до утворення ревізійністських варіантів його теорії. У монографії подано вичерпну інформацію про наповнюваність цього терміна. Він, наголошує дослідниця, як і саме вчення Олександра Опанасовича та його послідовників, неоднозначний за своєю суттю: «вивчення й популяризація наукових ідей видатного лінгвіста» – «філологічна школа, створена учнями й послідовниками О. Потебні в Харківському університеті наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.» – «потужний світоглядно-філософський напрямок

у гуманітаристиці ХХ ст.». Поряд з аналізованим терміном побутує поняття “неопотєбнянство”, яке «використовують стосовно тих науковців, які не мають безпосереднього стосунку до традицій Харківського університету, але тією чи тією мірою апелюють до ідей О. О. Потєбні» (Черемська, 2020: 133). Прикро, звичайно, що в сучасному науковому дискурсі не прижився термін “потєбнянство”. Він, як пише авторка, лише спорадично функціонує, репрезентуючи філософсько-лінгвістичну концепцію наукової школи О. Потєбні, напрям у розвитку суспільного знання, філософсько-поетологічну школу, ревізіоністський варіант теорії Потєбні. Має законне право на функціонування поняття “потєбнянці” – учні, послідовники Олександра Опанасовича.

Про спробу виокремлення за самобутніми характеристиками наукової постаті О. Потєбні О. Черемською вже йшлося вище. До заслуг дослідниці уналежнюємо таке: зроблено яскравий акцент на тих теоретичних і практичних підходах ученого, які стосуються української словесності, а саме: збирання й упорядкування фольклорного матеріалу, захист української мови, культури, народності, ретельне студювання української минувшини, української народнопоетичної символіки, історії та тогодення української мови, зокрема її фонетичних і лексико-граматичних, акцентологічних особливостей. Згадано й про перекладацьку діяльність Олександра Опанасовича, про його роль у здійсненні ідей просвітництва, передусім утвердження принципу рідномовного навчання та виховання. Довго не будемо говорити на цю тему, а наведемо дві цитати з монографії, що проливають світло на порушену проблему. Перша, яка належить самому О. Потєбні, про те, що люди ніколи добровільно не відмовляються від рідної мови, літературний варіант якої має творитися на народній основі: «Вивчення напрямів народного мислення, висловлених мовою, отже, того, що тільки й повинно називатися народністю, є найвище завдання мовознавства» (Черемська, 2020: 146). Автором другої цитати є О. Синявський: «Після Шевченка, мабуть, ніхто не розумів так глибоко, що “слово” стоїть “на сторожі” національного буття, як це розумів Потєбня, принаймні теоретично» (Черемська, 2020: 146).

Тепер про власне наукову інтерпретацію в монографії набутку О. Потєбні. Virізнено ті грані його психолінгвістичної і граматичної теорії та прагматики, які знайшли своє обґрунтування і системне

продовження в рамках ХФШ. Виклад логічний, опертий на першоджерела, що робить його переконливим, і на численні наукові студії, що надає йому аргументованості. О. Черемська не просто цитує вчених, а зіставляє різні погляди, об'єднує їх у широку наукову парадигму, де чітко простежена авторська, себто її, позиція. Вона вповільнено зупиняє свій погляд на теорії про внутрішню форму слова з екстраполяванням її на різні мовні рівні, а також на фольклорний та літературний матеріал, докладно характеризує граматичну концепцію за трьома параметрами (слово – частина мови – речення), запроєктуючи її на сучасну лексикологію, морфологію і синтаксис. Випрацювана теорія може з успіхом увійти до новітніх лексико-семантичних, граматичних студій і до курсу «Історії української літературної мови».

В окрему сторінку об'єднано науково-теоретичні праці потєбнянців, зокрема Д. Овсянико-Куликовського, А. Горнфельда, В. Харцієва, Б. Ляпунова, М. Сумцова, О. Ветухова та ін. Створено кілька сюжетних ліній, які, органічно взаємодіючи, розкривають і саму постать Потєбні, і засадничі положення його тієї або тієї концепції, і творчу діяльність ХФШ. Приміром, якби зібрати докупи розсипані в книзі свідчення О. Ветухова про свого вчителя і проаналізувати їх, вийшло б досить цікаве дослідження. Отож порадимо авторці взятися за цю справу й підготувати нові розвідки. Це, звичайно, справа майбутнього, а поки що процитуємо один із висновків, що стосується самої ХФШ, її фундатора та його талановитих продовжувачів: «...тридцятирічна науково-педагогічна діяльність ученого-мислителя О. О. Потєбні сприяла згуртуванню кола учнів, прихильників і послідовників ідей ученого та започаткуванню наукової школи з усіма властивими їй ознаками: наявність лідера та представників, активність особистих науково-освітніх контекстів, спадкоємність тематики наукових досліджень, видання періодичних збірників, у яких надруковано наукові праці, спільність наукової діяльності та філософсько-світоглядної платформи» (Черемська, 2020: 212).

Така важлива проблема, як закорінення системно-структурного напрямку в діяльність ХФШ (20–30-ті рр. ХХ ст.), стала об'єктом дослідження окремого розділу. Авторка зуміла лаконічно й водночас ёмко відрефлексувати перебіг подій конкретного періоду із креативним взоруванням на європейський досвід, щоб потім на цьому інтра- / екстралінгвальному підмуркові представити особливості розвитку

ХФШ – за персоналіями, концепціями, напрямками. Сказано вагоміе слово про досягнення теоретичного й практичного мовознавства, лексикографії, термінографії, про формування літературного стандарту української мови. Коротко мовлено й про репресії, що своїм чорним крилом торкнулися також членів ХФШ, і про боротьбу з українським буржуазним націоналізмом у ділянці мовознавства. «Автори замовлених і часом не зі своєї волі написаних статей, – наведено в роботі цитату М. Кочергана, – вдавалися до далеко не наукової лексики і фразеології з явними ознаками стилю судового вироку» (Черемська, 2020: 221–222).

Заслугою дослідниці слід уважати те, що вона встановила закономірності віддзеркалення системно-структурного напрямку на фонологічному, морфологічному, синтаксичному, лексико-семантичному, орфографічному зрізах. Візьмемо для прикладу перший із них. Аргументовано доведено, що українська фонологія 20–30-х років ХХ ст. невіддільна від концепції про фонему І. Бодуена де Куртене й Л. Щерби. Представлено еволюцію цього вчення, логічним завершенням якої є фонологічна версія М. Наконечного, що знайшла своє відображення в розділі «Фонетика» «Курсу сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського. У роботі проаналізовано для переконливості й інші фонетико-фонологічні погляди – В. Ганцова, автора розділу «Фонетика» у проєкті українського правопису (1926), С. Кульбакіна, автора студії «Українській мові...» (1919), М. Йогансена, автора статті «Фонетичні етюди (замітки з нагод фонетики м. Шишак на Полтавщині в зв'язку з літературною вимовою)» (1927), О. Синявського, автора праці «Спроба звукової характеристики літературної української мови» (1929), К. Німчинова, автора роботи «Український мовний у минулому й тепер» (1926). О. Черемська не забуває згадати й про те, що при Харківському інституті народної освіти організовано кабінет експериментальної фонетики й проведено за допомогою кімографа серйозні дослідження, які стосуються фізіологічних та акустичних змін під час артикуляції звуків мовлення.

Щодо морфологічних студій представників ХФШ, то в роботі схарактеризовано два її важливі аспекти – статус і роль активних дієприкметників (зокрема, на *-чий*, *-(в)ший*) і предикативних форм та конструкцій на *-но*, *-то* (Черемська, 2020: 232–234) – із залученням праць О. Синявського, М. Гладкого, М. Сулими, Г. Сабалдири,

М. Грунського, Л. Булаховського, О. Матвієнка, у яких ішлося про відновлення самотніх морфологічних маркерів української мови, що опинилися на периферії через силомічне російщення. Неоднотайність поглядів харківських мовознавців перенеслася в лоно сучасної морфологічної теорії і практики, тобто проблеми, які розв'язувалися в 20–30 рр. ХХ ст., нині реанімувалися та потрапили до кодифікаційної сфери, отже, творчий процес випрацювання морфологічної норми триває.

Дещо в іншому форматі еволюціонував синтаксис, позаяк він розвивався з позицій психологічного підходу. Це характерне передусім для праць О. Синявського, М. Сулими, М. Гладкого, Л. Булаховського, О. Бузука. І в цій ділянці мови вирізнено найактуальніші проблеми того часу: класифікація односкладних речень, структура й значення бездієслівних конструкцій, морфологічне вираження та семантичне наповнення головного компонента безособового речення і деякі інші. Авторка аналізує ці явища з погляду потєбнянської граматичної концепції, повторюючи вслід за І. І. Огієнком, що «...тільки <...> у творах Потєбні українська наука відродилася з небувалою силою й глибиною» (Черемська, 2020: 236), що «Потєбня ніколи не опускає ока при своїх дослідях психології та соціології, а також і філософії мови» (Черемська, 2020: 236).

Кваліфіковано, комплексно з'ясовано проблему кодифікації лексики в працях мовознавців ХФШ. Тут крок за кроком, кадр за кадром представлено еволюцію лексикографічної продукції з вирізненням новаторських підходів, насамперед того, що основний реєстр словників репрезентує питома українська лексика й термінологія. Зокрема, у «Практичному російсько-українському словнику» (1926) рекомендовано до активного вжитку власне українські терміни та відповідники з вилученням російських аналогів: *карта* (геогр.) – *мапа*, *катет* (математ.) – *прямка*, *приток* – *доплив*. Харківське словництво слугувало й слугує надійною підмогою для укладання термінологічних і загальних словників. Не зайвим буде ще раз наголосити на практичній значущості дослідження О. Черемської: щойно проаналізований підрозділ органічно вписується в розділ «Лексикографія» курсу «Історія української літературної мови».

З особливим інтересом читається підрозділ про роль харківських мовознавців у становленні правописних норм сучасної української

літературної мови. Зі стенографічною точністю виписано підготовочку роботу, пов'язану з прийняттям першої та другої редакції українського правопису, саму процедуру орфографічної кодифікації і її наслідки, схарактеризовано Правописні словники Г. Голоскевича та О. Ізюмова, що базувалися на засадах Харківського правопису 1929 року, отже, «кодифікували зазначені норми й сприяли їх упровадженню в мовну практику» (Черемська, 2020: 257). Чітко прокоментовано настанови держави стосовно правописної норми, з'ясовано роль окремих постатей у цьому процесі (І. Огієнко, О. Синявський та ін.), вирішено найдискусійніші моменти, окремі з яких (наприклад, уживання *г* і *г* у словах іншомовного походження) не втратили своєї гостроти й сьогодні. Варто було більше уваги звернути на зв'язок між першим та другим правописом, а також між харківським правописом і тим, який запропонувала Правописна комісія під керівництвом першого заступника наркома освіти УРСР А. Хвилі, що «підготувала нову редакцію “Українського правопису”» (Черемська, 2020: 254). Постає проблема: була це нова редакція чи зміни до чинного на той час так званого скрипниківського правопису.

У монографії цілком заслужено відведена пріоритетна роль функціональному аспектові в дослідженнях харківських мовознавців на початку ХХ ст., адже перша системна праця з української стилістики з'явилася саме в Харкові, а її автором є представник ХФШ Б. Ткаченко. До виформування соціального аспекту диференціації стилів, обґрунтування об'єкта стилістики, упорядкування термінології та систематизації індикаторів функціональних стилів причетний ще один видатний представник цієї школи – Л. Булаховський. Якщо ж уже зайшлося про творців української стилістики, то всіх їх згадано в роботі (крім уже названих, О. Ветухов, В. Ганцов, М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, О. Фінкель) і зауважено, що основним живильним джерелом концепції кожного з них була наукова спадщина О. Потебні.

Тримаючись діяхронного принципу, О. Черемська системно викладає процес становлення під впливом традицій слов'янського й західноєвропейського мовознавства стилістики як окремої наукової галузі в рамках ХФШ. Одним із зачинателів цього процесу вона небезпідставно вважає послідовника О. Потебні М. Сумцова, який у «Начерку розвитку української літературної мови» (1918) чітко

розмежував художній, науковий та публіцистичний стилі, а найяскравішим представником – Б. Ткаченка з його «Нарисами української стилістики», де вперше заявлено про теоретичну й практичну стилістику. Саме в цій студії, твердить дослідниця, «здійснено спробу систематизації мовних явищ за окремими функціональними стилями й за носіями відповідних мовних властивостей. Напрацьовано практичні поради й подано комплекс вправ щодо вживання лексичних груп, фразеологізмів, граматичних форм. Засадниче поняття “літературна мова” потрактовано як продукт культурного розвитку, як свідомо організований витвір, що покликаний обслуговувати всі сфери культурної діяльності суспільства» (Черемська, 2020: 319).

Серед кардинальних проблем лінгвістики – процес нормування мови, вироблення літературних норм. Він має свій початок, але не має завершення, тобто є за своєю природою перманентним явищем із притаманною йому новаційністю, інноваційністю, реанімуванням, архаїзацією тощо. Діяльність ХФШ як авторитетної наукової інституції, пересвідчує авторка, невіддільна від цього процесу. Незаперечним авторитетом у сфері кодифікування вона вважає Л. Булаховського. Його концепцію з’ясовано досить повно: розкрито соціальну природу літературної мови, її зв’язок з писемністю, суспільною свідомістю, наголошено на обов’язковості норм і їхній гнучкості. Незаперечні переваги вчення Леоніда Арсенійовича в тому, що воно увібрало в себе досягнення європейського й світового мовознавства та наукознавства XIX – початку XX ст. Заслуговує високої оцінки ретельний аналіз концепції Б. Ткаченка про літературну мову та літературну норму. Вона, на жаль, не увійшла потужно в лінгвістичний ужиток через об’єктивні причини. Окремі засадничі положення її лише оприявнюються, тож є сподівання, що після знайомства з монографією О. Черемської посилиться інтерес до Б. Ткаченка як стиліста. Рясне цитування, до якого вдається дослідниця, не утруднює виклад, а удоступнює його, бо ж висмики з праць цього мовознавця – явище рідкісне в статтях чи монографіях. Деякі міркування вченого з висоти натеперішнього дня не сприймаються. Наприклад, важко погодитися з тим, що термін “літературна мова” доречно замінити на “нормальна мова” або “спільна мова”. Викликає захоплення і сьогодні нормотворча діяльність М. Гладкого, М. Сулими, а особливо О. Синявського. У роботі скрупульозно вистудійовано їхні праці з використанням

поданого в них багатого ілюстративного матеріалу, дано їм об'єктивну оцінку, яку можна представити в такому узагальненому вигляді: літературні норми, що їх пропонували представники ХФШ, або зовсім вийшли з ужитку, або опинилися на периферії, або міцно прижилися на засадах альтернативності чи безальтернативності, або сьогодні вживлюються у функціональний простір.

Процес формування української літературної мови невіддільний від постаті Т. Шевченка. О. Черемська розкрила зримий і результативний науковий слід представників ХФШ в осягненні феномену мовної практики Великого Кобзаря і її впливу на процес становлення національної мови. Чого варті шевченкознавчі погляди О. Синявського, які, на превеликий жаль, ще не «вплелися» в традиційну мозаїку поглядів на автора «Кобзаря» як основоположника нової української літературної мови. Отож переадресуємо їх до курсу, про який згадували вже не раз і не два, – «Історії української літературної мови». Прикро, що за берегами рецензованої розвідки залишився письменницький досвід Г. Квітки-Основ'яненка в рецепції представників ХФШ.

Уважне ознайомлення з монографією постійно наштовхувало на думку, що діяльність ХФШ розглядається якимось осібно, без зв'язку з іншими школами, зокрема Київською (принагідно зауважимо, що такі інституційні контакти можуть вилитися в багатосюжетну оповідь, тобто в окрему масштабну студію). І от нарешті в підрозділі «Погляди мовознавців на джерела розвитку української літературної мови» знаходимо цікавий порівняльний аналіз шкіл. На допомогу дослідниці приходить Ю. Шевельов із його версією про крайніх (представників Київської школи) і поміркованих (представників Харківської школи) пуристів. Неймовірно прикро, що ці природні змаги двох потужних шкіл поглинуло російщення, яке заступило на початку 30-х років збіглого століття українізацію. Похвалимо авторку за те, що вона розкрила з певним ступенем повноти роль і місце Ю. Шевельова в українській лінгвоісторіографії, у популяризації доробку ХФШ. Хтось, апелюючи до теми монографії, може сприймати це як анахронізм. Ми ж убачаємо в такому підході великий позитив: за безпосередньою участю видатного філолога сучасності встановлено пріоритети, незаперечні досягнення, реальні перспективи наукової школи. До того ж, покличемося на О. Черемську, «науково-творчий доробок Ю. В. Шевельова, одного з найпомітніших представників

ХФШ ХХ ст., демонструє спадкоємність ідей О. О. Потебні в наукових підходах до аналізу явищ української мови в загальнослов'янському контексті, популяризацію доробку мовознавців 20–30-х років ХХ ст. і розвиток їхніх ідей у ділянках мовного планування, лінгвостилістики, історії української літературної мови, історичної діалектології, історії слов'янських мов, історії мовознавства» (Черемська, 2020: 413).

Укажемо ще на один вартий позитивної оцінки момент: процес мовного нормування “пропущено” через фіксацію його в періодичних виданнях Харківщини. Про це вже йшлося в книзі: «ХФШ виникла на підготовленому ґрунті, який закладено діяльністю мовознавців, етнографів, письменників, культурних діячів першої половини ХІХ ст. Вага першого періоду в історії ХФШ виявилася у заснуванні перших в Україні науково-публіцистичних видань, опублікуванні творів західноєвропейських та українських письменників новою українською літературною мовою, що сприяло стабілізації і вирівнюванню її норм, а також створювало вагомі аргументи на захист повноцінності та окремішності української мови серед східних слов'янських» (Черемська, 2020: 122). Перспективи дослідження вбачаємо й у тому, щоб розкрити процес відображення наукової, художньої діяльності ХФШ у, висловлюючись по-сучасному, засобах масової інформації. Отже, перед О. Черемською та її вихованцями розгортається широке поле для наукової діяльності. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому з'являться праці, у яких повно заяскравіють новими гранями минулі й натеперішні здобутки ХФШ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ярошенко, О. Г.** (2020). *Віхи становлення наукової школи*. Вінниця: Вид. ФО Кушнір Ю. В. 2. **Черемська, О. С.** (2020). *Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (ХІХ – перша третина ХХ ст.)*. Харків: Вид. Олександр Савчук.

REFERENCES

1. **Yaroshenko, O. H.** (2020). *Vikhy stanovlennia naukovoï shkoly [Milestones in the Scientific School Formation]*. Vinnytsia: Vyd. VO Kushnir Y. V. [in Ukrainian]. 2. **Cheremska, O. S.** (2020). *Stanovlenia i rozvytok Kharkivskoi filolohichnoi shkoly (XIX – persha tretyna XX st.) [Formation and development of the Kharkiv philological school (XIX – the first third of the XX century)]*. Kharkiv: Vyd. Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003, Україна.

Tel.: +38-097-390-49-21

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola Ivanovych – Doctor of Philology, Full Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language of V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; 2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36003, Ukraine.

Надійшла до редакції 8 лютого 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Харківська філологічна школа: етапи формування, напрями діяльності, постаті. Рец. на: Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина XX ст.): моногр. / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Вид. Олександр Савчук, 2020. 484 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. II. С. 243–256. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.22>

АРА: Степаненко, М. І. (2021). Харківська філологічна школа: етапи формування, напрями діяльності, постаті. Рец. на: Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина XX ст.): моногр. / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Вид. Олександр Савчук, 2020. 484 с. *Лінгвістичні дослідження*, 54 (II), 243–256. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.22>